

Patent na dušu, život a smrť

Ivan Lesay

Čo majú spoločné európsky tínedžer sťahujúci z internetu filmy a hudbu, Afričan zomierajúci na AIDS, či chudobná americká rodina? Hoci na prvý pohľad takmer nič, všetkých sa bytostne dotýkajú pojmy ako patentové právo a duševné vlastníctvo. Kvôli nim jednému hrozí väzenie a ďalší dvaja môžu byť ohrození na živote a zdraví.

Encyklopédie duševné vlastníctvo definujú ako súhrn právne ukotvených monopolov na umelecké a komerčné výtvary mysle. Zákony upravujúce duševné vlastníctvo garantujú majiteľom výlučné práva nad nehmotným obsahom typu umeleckých diel, iných nápadov, objavov, vynálezov, symbolov, či dizajnov. Tieto produkty chránia autorské práva, ochranné známky, patenty, priemyselné vzory, resp. obchodné tajomstvá.

Tému duševného vlastníctva v poslednom čase rozvírili v európskom priestore najmä takzvané pirátske strany. Najznámejšia z nich – švédka Piratpartiet – vznikla v roku 2006 a inšpirovala vznik sesterských strán po celom svete, vrátane Slovenska.

Aj keď oficiálne sa tým ich predstavitelia pochopiteľne nechvália, je pomerne jasné, že strany vzišli z radov mladých ľudí, ktorí si zvykli zdarma sťahovať z internetu hudbu, filmy a iné autorským právom chránené materiály. V tejto „komunite“ ľudí sa strany tešia aj najväčšej podpore.

Podľa platných zákonov je sťahovanie „kopyrajtom“ chráneného obsahu načierno celkom jednoznačne trestným činom. Obhajovať obdobu krádeže sa z očividných dôvodov pirátske strany nepokúšajú. Ich oficiálnou agendou je tak ochrana občianskych práv (v kontexte elektronickej doby najmä práva na súkromie a ochranu osobných údajov), reforma autorských zákonov a obmedzenie patentov.

O pirátskych stranách veľa počuť najmä od nedávneho rozhodnutia štokholmského okresného súdu v tzv. kauze Pirate Bay. Prevádzkovateľov rovnomennej webovej stránky (v prekl. Pirátska zátoka) pokutovali a odsúdili na rok za mrežami za to, že na nej zverejnili linky na iné stránky, kde sa dal stiahnuť komerčný obsah.

Tento verdikt bol výsledkom dlhodobého tlaku korporácií z oblasti zábavného priemyslu, ktoré internetoví piráti pripravujú už dlhší čas o zisky z predaja. Pôvodný zámer exemplárneho trestu na obetných baránkoch z Pirate Bay sa však zvrhol v presný opak. Vyvolal pohoršenie verejnosti a výrazný rast preferencií švédskej Piratpartiet. Tá dokonca v júnových eurovoľbách získala jedno kreslo v Európskom parlamente.

Otázky duševného vlastníctva sa tak výrazne spolitizovali. Z teoretického hľadiska predstavujú pirátske strany tzv. monotematické, prípadne protestné strany (*single-issue* resp. *protest parties*). Sú zamerané predovšetkým na jednu oblasť – otázky autorských práv, a za svoju popularitu vďaka verejnej frustrácii z existujúceho stavu, prípadne z represii typu bezprecedentného rozhodnutia štokholmského súdu.

Samotní piráti sa však vnímajú skôr ako vyhranené strany (*focus parties*). Napríklad podpredseda švédskej strany a čerstvý europoslanec Christian Engström sa ohradil, že ak má ich monotematickosť spočívať v ochrane demokratických slobôd *on-* i *offline* (na internete i mimo neho), potom je toto označenie v poriadku. Tieto hodnoty sú totiž nadradené iným a obsahujú omnoho viac, než len jednu tému.

Prerod záujmovej skupiny internetových „sťahovačov“ na artikulovanú politickú silu netreba podceňovať ani zatracovať. Podobne sa zrodili aj zelené strany, ktoré k pôvodnému cieľu environmentálneho hnutia – ochrane prírody – začali v 70. rokoch pridávať témy ako anti-militarizmus, rodová rovnosť, participatívna demokracia a pod. Dnes sa o zelených dá povedať, že sú v európskom priestore zavedenou politickou silou.

Akokoľvek je však zdroj a tvarovanie pirátskych strán jav hodný záujmu, ešte zaujímavejšou je samotná téma, ktorú sa im svojím pôsobením darí otvárať. Duševné vlastníctvo totiž zďaleka nekončí pri bezplatnom konzume „kopyrajtovej“ kultúry – často sa dotýka oblastí, kde ide doslova o zdravie a život miliónov ľudí.

Asi najlepším príkladom sú patentové práva na lieky – farmaceutické patenty. Ich zrušenie resp. obmedzenie do svojej agendy pribrali aj pirátske strany. Na stránke tej slovenskej sa dokonca dočítame na prvý pohľad bulvárne znejúcu časť programovej tézy: „Farmaceutické patenty zabíjajú ľudí v krajinách tretieho sveta každý deň.“ Treba žiaľ konštatovať, že tento výrok je do bodky pravdivý.

Ako môžu patenty zabíjať? Podstata je jednoduchá – farmaceutické spoločnosti vlastnia patent na liek, ktorý dokáže predchádzať smrteľnej chorobe alebo ju liečiť. Patentové právo im umožňuje liek predávať za premrštenú cenu, ale hlavne pod hrozbou sankcií zabrániť výrobe a predaju rádovo lacnejších „kópií“ lieku, tzv. generík.

Technicky teda nie je problém zabrániť úmrtiam miliónov ľudí. Právne to ale nie je možné – farmaceutické korporácie sa nechcú vzdať ziskov z predaja a bránia realizácii technicky možného. Existencia patentu tak vedie priamo k tomu, že mnoho ľudí celkom zbytočne umiera a trpí.

Z hľadiska ekonomickej teórie je jednoznačné, že patentový systém je neuveriteľne neefektívny. Ak vychádzame z predpokladu, že efektívny systém ráta s cenami na úrovni hraničných nákladov – efektívna je cena, ktorá vzniká z konkurencie na voľnom trhu – musíme skonštatovať, že patent predstavuje pre ekonomiku značnú stratu.

Táto tzv. umŕtvená strata (*deadweight loss*) môže nadobudnúť gigantické rozmery. Podľa údajov amerického Centra pre ekonomický a politický výskum (CEPR) je cena patentom chránených liekov vyššia než trhovacia cena v priemere cca. o štyristo percent. V prípade niektorých patentovaných liekov proti AIDS je cena vyššia o celých tisíc percent!

Patentový systém je neefektívny aj z iných hľadísk. Nadmerné monopolné zisky z predaja patentovaných liekov motivujú firmy k dodatočným a inak zbytočným výdavkom na reklamu, marketing a lobbying. Keby bol systém postavený na konkurencii,

boli by výdavky na propagáciu určite nižšie, a zdroje v ekonomike – práca, materiál, kapitál – by sa dali využiť efektívnejšie.

Otázky ohľadom duševného vlastníctva a patentov však nie sú v ekonómii zďaleka nové. Argument, ktorý sa na ich podporu používa od ich zavedenia, je, že táto štátom udelená a chránená licencia na monopol má zabezpečiť, aby boli tvorivosť, umenie a inovácia finančne odmenené.

Farmaceutické korporátne giganty argumentujú v tej istej línii. Nadmernosť ziskov z patentov nepopierajú. Tvrdia však, že ich potrebujú na výskum a vývoj nových a lepších liekov, ktoré z dlhodobejšieho hľadiska zachránia veľa životov. Výskum je drahý, pretože nie každý jeho výsledok sa dá speňažiť na trhu. Preto sú vraj ich vysoké príjmy opodstatnené a majú na ne právo.

Tento argument je, diplomaticky povedané, pravdivý iba sčasti. V prvom rade, patent určite nie je nič, na čo by mali korporácie prirodzené právo. Nie je súčasťou trhu – celkom jednoznačne sa jedná o zásah štátu, ktorý má sledovať verejný cieľ motivovať inovácie.

Po druhé, na výskum korporácie vôbec nevynakladajú toľko, koľko by chceli, aby ľudia verili. Detailná štúdia uznávanej doktorky Marcie Angell uvádza, že iba štrnásť percent zo svojich rozpočtov venujú farmaceutické korporácie na výskum. Zvyčajne sa do procesu vývoja nového lieku zapoja až v takmer konečnom štádiu, kedy zaplatia pomerne drahé a pomerne ne kreatívne záverečné testy.

Farmaceutické firmy navyše nie sú jediným financovateľom výskumu. Napr. údaje z USA hovoria o tom, že na výskum podporovaný a dotovaný z verejných zdrojov ide takmer rovnako veľká suma peňazí, ako z rozpočtov súkromných korporácií.

Ďalším problémom výskumu financovaného farmaceutickými gigantmi sú jeho rastúce náklady a nesprávne priority. Podľa štúdie amerického ministerstva obchodu (USDOC) vzrástli náklady medzi rokmi 1987 a 2005 na výskum jedného lieku o neskutočných 540 percent.

Prioritou súkromného sektora je zisk. Pochopiteľne, ale zo spoločenského hľadiska nežiaduco, investuje najmä do vývoja liekov, ktoré mu najviac vynesú. Nepomerne veľa zdrojov sa tak vynaloží na výskum liekov proti chorobám, ktoré trápia bohatých klientov vo vyspelom svete. Hoci na ne neumierajú, je to výhodnejšia investícia, než vyvíjať lieky proti smrteľným chorobám, ktorých obeť si ich však nemajú za čo kúpiť.

Vývoj takýchto „liekov pre bohatých“ je jednou z príčin stagnácie výskumu a vývoja liekov a ich rastúcich nákladov. Patentový systém totiž motivuje vývoj tzv. napodobenín liekov (*copycat drugs*). Tieto lieky sa od iných patentovaných tou istou spoločnosťou líšia iba v detaile, ale umožňujú prihlásiť nový patent. Na tomto „novom“ lieku sa – napriek jeho nízkej inovatívnej hodnote – dá zarobiť viac, než na prelomovom lieku proti AIDS alebo malárii.

Do očí bijúce nevýhody a ekonomická i spoločenská neefektívnosť patentového systému, z ktorého profitujú iba farmaceutické korporácie, už stihla inšpirovať alternatívne návrhy. Medzi ich autorov sa radia napríklad významní americkí ekonómovia Dean Baker či Joseph Stiglitz.

Nepopierajú, že na kvalitný výskum sú potrebné zdroje, ktoré si firmy v dokonale konkurenčnom trhovom prostredí nedokážu zabezpečiť. Nimi navrhované spôsoby financovania výskumu a odmeňovania vynálezu sú však efektívnejšie, než zastaraný a neefektívny systém monopolného duševného vlastníctva.

Základom je vklad verejných financií z rozpočtov vlád do špecializovaného fondu. O príspevky z neho by súťažili vedecké inštitúcie a farmaceutické spoločnosti – odmenili by sa tie najinovatívnejšie nápady, ktoré by liečili smrteľné choroby zasahujúce milióny ľudí. Postup na výrobu lieku by bol následne zverejnený a voľne „kopírovateľný“.

Vlády by spočiatku museli siahnuť hlbšie do vrecka. Nie však veľmi, lebo už teraz financujú značnú časť výskumu. Dlhodobý prospech zo zrušenia patentového systému by však bol nespochybniteľný – ekonomika by efektívnejšie využívala zdroje a osoh z nápadov a vynálezov by sa dostal k tým, ktorí ich najviac potrebujú.

Presadiť takéto nápady však vôbec nie je jednoduché. V hre sú miliardové zisky a tlak farmaceutických korporácií je veľmi silný. Dokonca aj republikánsky kongresman Walter Burton priznal, že návrh dôležitej zdravotníckej legislatívy v USA z roku 2003 doslova napísali lobisti lekárenského priemyslu. Záujmy mocných firiem z vyspelých krajín navyše chránia aj medzinárodné dohody o ochrane práv duševného vlastníctva (TRIPS) administrované Svetovou obchodnou organizáciou (WTO).

Duševné vlastníctvo je oblasť komplexná, zhrnúť podstatu veci však nie je až tak zložitá. Na zastaranom systéme „ochrany nápadov“ neuveriteľne profituje úzka skupina megafiriem a stráca prevažná väčšina verejnosti po celom svete. Je pri tom jedno, či sa jedná o kultúru, zdravotníctvo, poľnohospodárstvo, či iné výnosné oblasti.

Vlastniť dušu alebo intelekt (z angl. *intellectual property*), resp. ich výplody, sa už na počutí zdá byť čudné. Súčasný systém to však umožňuje. Myšlienka či nápad ale nie je produktom jednotlivca – rodí sa z poznatkov kultúr a generácií celého ľudstva. Aby z nich mohli mať všetci ľudia aj osoh, treba súčasný systém duševného vlastníctva nahradiť novým.

Vyšlo v týždenníku Žurnál č. 34/2009.